

Ajan paikka ja käsitteellisen aika-ajattelun kehitys lasten kielessä

MAIJA SURAKKA

Väitöksenalkajaisitelmä Itä-Suomen yliopistossa 22. maaliskuuta 2019

Italialainen kirjailija Elena Ferrante kirjoittaa *Loistava ystäväni* -romaanissa seuraavasti:

Jos on elänyt vasta lyhyen aikaa, on vaikea ymmärtää, mistä kauhuista kauhun tunteet ovat peräisin, eikä sitä ehkä pidä tarpeellisenakaan. Huomista odottaessaan aikuiset elävät nykyisyydessä, jonka takana on eilinen tai toissapäiväinen tai korkeintaan viime viikko; sen kauemmas he eivät jaksa ajatella. Lapset taas eivät tiedä eilisen tai toissapäiväisen tai edes huomisen merkitystä, heille kaikki on tässä ja nyt: ovi on tämä, raput ovat nämä, tämä on äiti, tämä isä, tämä on päivä, tämä yö. Minä olin lapsi, ja loppujen lopuksi nukkeni tiesi enemmän kuin minä. (Ferrante 2016 [2011]: 24.)

Näin kirjoittaessaan Ferrante avaa meille lapsen ja ajan suhteen olemusta. Pienen lapsen muistoilla ei ole vielä tarkkoja rajoja, eikä muistoista viriävien asioiden ja tunteiden ilmaisemiseksi ole kieltä. Lapselle se, mikä on nyt, on olemassa ja olennaista. Mikä tässä asetelmassa muuttuu, kun lasten muistitoiminnot, ymmärrys itsestä ajassa sekä kielelliset ajan ilmaisemisen keinot alkavat kehittyä? Tähän kysymykseen tutkimustyöni on etsinyt vastauksia.

Tarkastelen väitöskirjassani 2½–8-vuotiaiden lasten puheessa esiintyviä ajanilmauksia. Tutkimuksen aineistossa on 1 144 ajanilmausesiintymää. Esiintymät on tallennettu kontekstittietoineen vapaa-ajan vuorovaikutustilanteissa päiväkirja- ja äänitemenetelmällä sekä lapsia haastatteleamalla. Kuten Ferranten kuvauksessa, myös aineistossani 2½- ja 3-vuotiaiden lasten puheenaiheet liittyvät kiinteästi käsillä olevaan nykyhetkeen. Lapset jäsentävät meneillään olevaa toimintaa sellaisilla adver-

beilla ja partikkeleilla kuin *jo*, *vielä* ja *enää*. Tällaiset ajan adverbiaaleina toimivat sanat ovat merkitykseltään abstrakteja, mutta jo 2½-vuotiaat osoittavat hallitsevana niiden merkitykset ja käytön. Ajanilmausten merkitysten omaksuminen ei siten liity yksinomaan siihen, miten konkreettisia tai abstrakteja ne ovat, vaan myös siihen, millainen niiden käyttöarvo on suhteessa lapsen vuorovaikutuspyrkimyksiin. Ajanilmausten omaksumisen avain onkin niiden käyttötilanteisiin kytkeytyvien merkitysten oivaltaminen.

Arkisilla keskusteluilla on suuri merkitys äidinkielenä käsitteistöä omaksuvalle lapselle. Keskusteluhetkissä aikuiset antavat lapsille kielenkäytön mallin. Keskustelut myös tarjoavat lapsille ja aikuisille mahdollisuuksia pohtia yhdessä kielen käyttöä sekä erilaisten ilmiöiden nimeämistä. Tutkimusaineistossani erityisesti 5- ja 6-vuotiaat lapset kyselevät ja pohtivat innokkaasti ajan käsitteiden merkityksiä.

Kun lasten kanssa keskustellaan yhteisistä menneistä kokemuksista ja tulevista suunnitelmista, heidän käsityksensä itsestään ajan jatkumolla laajenee. Samalla, kun lasten ymmärrys ajan jatkumonluonteisuudesta kehittyy, menneen ja tulevan ajan käsitteelliset merkitysalueet heidän mielessään tarkentuvat. Vielä 4-vuotiailla yksi ajanilmaus, esimerkiksi *huomenna*, saattaa kuvata kaikkea tulevaa aikaa; samassa vaiheessa kaikkea menneisyyttä ilmaistaan tyyppillisesti yhdellä tai muutamalla menneen ajan ilmauksella (*eilen*, *äsketi*, *viimeksi*; *illalla* tai *aamulla*). Menneitä ajankohtia ilmaistessaan 5- ja 6-vuotiaat lapset käyttävät hyväkseen tapahtumatietoja. Tämä näkyy tutkimusaineistossa *kun*-lauseiden hetkellisesti korostuvana osuutena. Tapahtumakeskisenä ajanilmauksena toimiva lause on esimerkiksi *kun mä täytin kuusi*. Tällä tavoin lasten omakohtaiset kokemukset menneistä tapahtumista auttavat heitä konstruoimaan menneitä ja tulevaa aikaa.

Ego- ja tapahtumakeskisyys ajan ilmaisemisen strategioina valmistelevat kouluiän kynnyksellä olevia lapsia omaksumaan kieleen vakiintuneita ajanilmauksia, jotka sisältävät kellonaikoja, viikonpäivien ja kuukausien nimiä sekä vuosilukuja. Pienet koululaiset pystyvät jo viittaamaan kielellisesti ajankohtiin, kestoihin ja aikaväleihin laajoissa mittasuhteissa, mistä havainnollisena esimerkkinä on kahdeksanvuotiaan pohdinta *Mä meen sitte armeijaan puoleksi vuodeksi, kesästä joulukuuhun tai joulukuusta kesäkuuhun*.

Psykologian alan tutkimuksissa on havaittu, että arkirutiineilla on monia suotuisia vaikutuksia lasten kehitykseen (esim. Spagnola & Fiese 2007). Myös kielitieteessä on kiinnostuttu rutiinien vaikutuksista kielenomaksumiseen. Kauppinen (1992) osoittaa esimerkiksi, että samalla tavoin toistuvilla tilanteilla sekä niihin liittyvällä kielenkäytöllä on käsitteellisen ajattelun kehitystä vahvistava vaikutus. Tutkimukseni tulokset tukevat tätä näkemystä: arkirutiinit jäsensivät pienten lasten ajantajua. Ne tuottavat elämänrytmiin liittyvien toimintojen ja toimintoihin liittyvien käsitteiden struktuurin. Tutut toimintamallit ja niissä kertyneet kokemukset toimivat myös analogisen ajattelun alustana. Kielellinen ja ajattelutoimintoihin liittyvä analogia onkin yksi keskeinen tekijä, joka tutkimukseni mukaan auttaa lapsia vaikeiden ajanilmausten tuottamisessa. Analogian yksi ilmenemismuoto aineistossa on metaforinen, lähinnä tila-analoginen eli spatiaalinen ajan käsitteistämisen tapa. Mielikuviiin perustuvat kytkennät auttavat lapsia laajemminkin ajanilmausten muodostamisessa: he käyttävät esi-

merkiksi vuorokauden- ja vuodenaikojen vaihtelujen ja ihmisen elämänkaaren hallinnassa hyväkseen sellaisia oppositioita kuin valoisa–pimeä, luminen–lumeton ja lapsuus–aikuisuus.

Kognitiivinen kielioppi, jonka oppi-isänä tunnetaan Ronald W. Langacker, asemoi kielen osaksi ihmisen kokonaisvaltaista kognitiivista toimintaa. Alalla ollaan kiinnostuneita siitä, miten ihminen havaitsee ympäristöönsä ja kohdistaa tarkkaavaisuutensa sen eri osiin sekä miten havaitut asiat kytkeytyvät ihmisen olemassa olevaan sisäiseen tietoresurssiin. Näitä tekijöitä pidetään kognitiivisina ilmiöinä, jotka yhdessä ja tilanne kerrallaan rakentavat ihmisen kykyä muodostaa tilanteisia merkityksiä kielen tuottamiseksi. Kognitiivisen kieliopin skeema–elaboraatio–käsitepariin kiteytyvän kielenäkemyksen kehityksessä tutkija voi liikkua joustavasti kielen eri abstraktiotasoilla tarkkaillen erikokoisten kielenyksiköiden sisäistä tai välistä dynamiikkaa. Kognitiivisessa kielitieteessä tutkimusta motivoi ytimeltään kysymys siitä, miten kieli heijastaa ihmisen tapaa hahmottaa sisäistä ja ulkoista maailmaansa.

Minulta on kysytty, mitä sellaista kognitiivinen kielitiede tuo kielentutkimukseen, mikä perinteisestä kieliopin kuvauksesta puuttuu. Lapsenkielentutkijan on kohtalaisen helppo vastata tähän kysymykseen: Stephen C. Levinson ja Melissa Bowerman ovat ehdottaneet jo vuonna 2001 sellaista lapsenkielen tutkimisen tapaa, joka ottaisi huomioon kielellisen ja muun kognitiivisen kehityksen mahdollisimman kokonaisvaltaisesti ja joka keskittyisi kielenainesten tarkasteluun tietyn merkitysalueen kontekstissa. Juuri muodon ja merkityksen erottamattomuus onkin kognitiivisen kielitieteen ydintä (Langacker 1999: 1). Suomenkielisten lasten kielenomaksumista on tutkittu tämän ytimen näkökulmasta jo Levinsonin ja Bowermanin kannanottoa aiemminkin – Anneli Kauppisen tutkimukset (esim. 1992; 1998) ovat vaikuttaneet keskeisesti oman tutkimustyöni teoreettisiin ja metodologisiin valintoihin. Kognitiivisella kielentutkimuksella on lisäksi psykologiset juuret, joten se toimii luontevana teoreettisena kytköksenä kielitieteellisen ja psykologisen lapsenkielentutkimuksen välillä. Peilaankin tutkimukseni tuloksia psykologian alalla saavutettuun tietoon lasten aikakäsitysten kehityksestä. Kielitieteelliset ja psykologiset ajanilmaisun ja aikaajattelun kehityksen tutkimukset ovat menetelmiltään hyvin samankaltaista: aineistoina käytetään vuorovaikutustilanteissa tallennettua lasten puhetta tai keskusteluja puhukumppanin kanssa.

Lasten ajanilmausten kehityksestä hahmottuivat tutkimuksessa seuraavat polut: kehityksen edetessä aikaan liittyvien ilmausten ja käsitteiden määrä kasvaa, ilmausten konstruoimat ajalliset mittasuhteet laajenevat sekä ajan käsitteistö eriytyy lasten mielessä hierarkkiseksi kognitiiviseksi merkitysalueiksi. Lasten kielioppiresurssi on tarkastelun alusta asti hyvin kehittynyt: jo 2½-vuotiaat lapset tunnistavat vaivatta lausumista ajanilmausten paikan. Käsitetason resurssi sen sijaan kehittyy voimakkaasti koko tarkastelujakson ajan. Vain adpositiolausekkeiden kehitys antoi viitteitä siitä, että lapset voivat ymmärtää ilmausten merkityksiä ennen niiden kielellisen muotoilun hallintaa. Kielellisen muodon ja merkityksen tarkastelu yhdessä aidossa kielenkäyttötilanteessa toi havainnollisesti esiin ilmiöitä lasten aikaan liittyvän kielenkäytön kehityksestä osana heidän kognitiivista kokonaiskehitystään.

Lähteet

- FERRANTE, ELENA 2016 [2011]: *Loistava ystäväni*. Suomennos Helinä Kangas. Helsinki: WSOY.
- BOWERMAN, MELISSA – LEVINSON, STEPHEN C. 2001: Introduction. – Melissa Bowerman & Stephen C. Levinson (toim.), *Language acquisition and conceptual development* s. 1–16. Cambridge: Cambridge University Press.
- KAUPPINEN, ANNELI 1992: Kaksivuotias analogioiden maailmassa. – Lauri Harvilahti, Jyrki Kalliokoski, Urpo Nikanne & Tiina Onikki (toim.), *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin* s. 187–216. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998: *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LANGACKER, RONALD W. 1999: *Grammar and conceptualization*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- SPAGNOLA, MARY – FIESE, BARBARA H. 2007: Family routines and rituals. A context for development in the lives of young children. – *Infants & Young Children* 20 s. 284–299. <http://doi.org/10.1097/01.IYC.0000290352.32170.5a>.

Maija Surakka: *Ajan paikka. Ajanilmausten kehityspolkuja lasten kielessä*. Publications of the University of Eastern Finland Dissertations in Education, Humanities, and Theology 134. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto 2019. Kirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-2973-0>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
maijaalisa@gmail.com